

Aythya fuligula

(L., 1758)

Czernica

Rząd: blaszkodziobe, rodzina: kaczkowate, podrodzina: kaczuki

Status występowania w Polsce

Nieliczny, lokalnie średnio liczny ptak lęgowy, lokalnie licznie przelotny i zimujący.

Opis gatunku

Kaczka nurkująca średniej wielkości, wyraźnie mniejsza od krzyżówki. Wymiary: długość ciała 40–47 cm, rozpiętość skrzydeł 67–73 cm, masa 1,0–1,4 kg. Występuje wyraźny dymorfizm płciowy. Kaczor w szacie godowej noszonej od późnej jesieni do lipca jest czarny, z białymi bokami i spodem ciała. Ma długi czub zwisający z tyłu głowy. Samica również posiada czubek, ale jest on niewielki. Samica i samiec w szacie spoczynkowej są brunatne, z jaśniejszymi, przegowanymi bokami i krótkim czubkiem na potylicy. Wokół dzioba i na podogoni mogą być widoczne rozjaśnienia. Dziób jest szaroniebieskawy z czarnym zakończeniem; tęcza żółta. W locie wzdłuż skrzydła widoczny szeroki biały pas, ciemniejszy ku końcowi skrzydła. Młode ptaki są podobne do samic, nie posiadają czubka, a ich oczy mają kolor brunatnożółty. Pisklęta puchowe są ciemnobrązowe, z wyjątkiem żółtych policzków i gardła oraz piersi i brzucha.

Możliwość pomyłki z innymi gatunkami

Samiec czernicy różni się od większej ogorzatki *Aythya marila* (A062) czarnym grzbietem i czubem. Samicę najłatwiej pomylić z samicami ogorzatki i podgorzatki *Aythya nyroca* (A060), od których różni się bardziej kanciastą głową z czubkiem, mniejszą ilością bieli wokół dzioba i ciemnobrunatnym ubarwieniem.

Biologia

Tryb życia

Prowadzi dzienny tryb życia. Towarzyska, tworzy często duże stada.

Lęgi

Czernica gniazduje pojedynczo lub w luźnych koloniach. Szczególnie chętnie zakłada gniazda w koloniach mew, gdzie występuje czasem w wysokim zagęszczeniu. Osiąga dojrzałość płciową w wieku jednego roku, czasem dwóch lat. Należy do najpóźniej rozpoczynających lęgi gatunków

ptaków w kraju. Przystępuje do składania jaj w drugiej połowie maja, a szczyt znoszenia następuje na przełomie maja i czerwca. Gniazdo buduje zwykle na lądzie w pobliżu wody, w niewielkim zagłębieniu wymoszczonym trawami, liśćmi i puchem, pod osłoną roślinności zielnej lub trawistej. Składa 8–11 jaj, czasem do 14, a większe zniesienia pochodzą od dwóch lub większej liczby samic, które w warunkach wysokiego zagęszczenia gniazd często podrzucają swoje jaja do gniazd innych czernic lub innych gatunków kaczek. Wysiadywanie trwa 24–26 dni. Pisklęta zaraz po wykluciu opuszczają gniazdo i są wodzone przez samicę przez 45–50 dni.

Wędrówki

Podczas wędrówek zatrzymuje się licznie na różnego typu wodach w całym kraju. Przelot jesienny jest bardzo rozciągnięty w czasie i często poprzedzony dużymi koncentracjami polegowymi pierzających się od czerwca samców. Większość ptaków odlatuje z kraju wraz z zamarzaniem wód. Ptaki obrączkowane w Polsce spotykane są jesienią w większości krajów na południe i zachód od Polski; najdalej na południe przy ujściu Rodanu w południowej Francji.

A061

Przelot wiosenny odbywa się od ostatniej dekady lutego do połowy maja i często notowane są dwa szczyty liczebności – w końcu marca i końcu kwietnia. Ptaki obecne w Polsce wiosną, poza naszym krajem i krajami sąsiadującymi z Polską od wschodu, mają swoje lęgowiska w północnej Rosji, Finlandii, a nawet w środkowo-zachodniej Syberii (obszar Tjumeński).

Pierzenie samców ma miejsce od maja do lipca, a samic od czerwca do sierpnia. Wędrowka samców na pierzowiska odbywa się w okresie inkubacji jaj przez samice. Koncentracje pierzających się ptaków sięgają kilkuset osobników.

Zimowanie

Zimuje nad wodami zarówno morskimi, jak i śródlądowymi. W kraju najważniejszym zimowiskiem jest rejon ujścia Odry wraz z jez. Dąbie. Ptaki obrączkowane w Polsce zimę spędzają w różnych krajach europejskich (Niemcy, Dania, Szwecja, Holandia, Belgia, Wielka Brytania, Francja, Szwajcaria), a najdalej na południu – w Algierii.

Pokarm

Czernica żywi się mieszanym pokarmem roślinno-zwierzęcym. Oprócz zielonych części roślin wodnych i ich nasion, zjada znaczne ilości mięczaków (zwłaszcza racicznicy) i skorupiaków, które stanowią ważny składnik pokarmu zimą. Żeruje, głównie nurkując (zwykle do głębokości 3 m), rzadziej zbierając pokarm z powierzchni wody.

Występowanie

Siedlisko

Występuje głównie nad wodami śródlądowymi, na stawach hodowlanych i jeziorach, zwłaszcza tych z wyspami, na których gniazdują mewy. W ostatnich latach zaczęła gniazdować w miejscach mniej typowych, np. na wyspach położonych w nurcie rzek o naturalnym korycie, stawach pokopalnianych, zalanych wodą wyrobiskach i kamieniołomach, osadnikach zakładów przemysłowych, polach irygacyjnych, gliniankach, itp. Znane są pierwsze przypadki gniazdowania na miejskich stawkach i jeziorkach.

W okresie pozalęgowym zatrzymuje się na różnego typu wodach śródlądowych oraz na wybrzeżu.

Siedliska z załącznika I Dyrektywy Siedliskowej, które mogą być istotne dla gatunku

- 1110 Piaszczyste ławice podmorskie
- 1130 Ujścia rzek (estuaria)
- 1150 Zalewy i jeziora przy morskie (laguny)
- 1160 Duże płytkie zatoki
- 3140 Twardowodne oligo- i mezotroficzne zbiorniki z podwodnymi łąkami ramienic *Charetea*
- 3150 Starorzeczka i naturalne eutroficzne zbiorniki wodne ze zbiorowiskami z *Nymphaeion*, *Potamion*
- 3160 Naturalne dystroficzne zbiorniki wodne

Rozmieszczenie geograficzne

Czernica zamieszkuje północną część Palearktyki od Islandii i Wielkiej Brytanii do Kamczatki; podgatunków nie wyróżniono. W Europie Zachodniej jej rozmieszczenie jest nierównomierne, w środkowej części kontynentu i w Skandynawii występuje powszechnie, natomiast na południu nie gniazduje.

W Europie Zachodniej jest częściowo osiadła, a populacje bardziej północne odlatują na zimowiska zlokalizowane w basenie Morza Śródziemnego, Morza Czarnego i Morza Kaspijskiego, w Afryce Północnej i na południe od Sahary, na Środkowym Wschodzie, w północnych Indiach, południowo-wschodniej Azji i Japonii.

Rozmieszczenie w Polsce

Obecne rozmieszczenie czernicy obejmuje cały kraj, z wyjątkiem wyżej położonych terenów podgórskich. Licznie występuje na jeziorach pomorskich, mazurskich i wielkopolskich, a na południu szczególnie liczna jest na Stawach Milickich, Przygodzickich, Przemkowskich, na kompleksach stawów w dolinie górnej Wisły i dolinie Odry na Opolszczyźnie, a także w dolinie Nidy, na Lubelszczyźnie i Mazowszu. W mniejszej liczbie zasiedla zbiorniki retencyjne, np. Zb. Włocławski, Zb. Jeziorsko czy Zb. Wonieść, a także przy odpowiednim poziomie wody jest liczna w PN Ujście Warty. Gniazduje również nad Zalewem Szczecińskim i Zalewem Wiślanym. Na niższych położonych terenach podgórskich jest bardzo nieliczna i występuje tylko lokalnie.

Jesienią i zimą występuje licznie na przybrzeżnych wodach morskich i zbiornikach śródlądowych w całym kraju.

Status ochronny

Ochrona gatunkowa w Polsce: gatunek łowny (Dz U z 2001 r. Nr 43, poz. 488 z późn. zm.; Dz U z 2004 r. Nr 76, poz. 729)

Status zagrożenia w Europie: S gatunek niezagrożony, którego status ochronny jest prawdopodobnie odpowiedni

BirdLife International: SPEC -

Dyrektywa Ptasia: Art. 4.2, załącznik II

Konwencja Berneńska: załącznik III

Konwencja Bońska: załącznik II

Porozumienie AEWA

Występowanie gatunku na obszarach chronionych

Część populacji czernicy gniazduje w parkach narodowych (np. PN Ujście Warty, Słowiński PN, Biebrzański PN) oraz w rezerwach (np. Stawy Milickie, Stawy Przemkowskie, Łęczczok k. Raciborza), a także w parkach krajobrazowych.

Rozwój i stan populacji

Populacja europejska czernicy oceniana jest na około 600 000–800 000 p. Znaczna część tej liczby przypada na Rosję (400 000–500 000 p.) oraz na kraje skandynawskie (Finlandia 100 000–150 000 p., Szwecja 40 000–60 000 p., Norwegia 7000–10 000 p.). Od lat 50. nastąpiło zwiększenie się arealu występowania gatunku, co jest związane ze wzrostem liczebności i zasięgu występowania w zbiornikach słodkowodnych mięczaka racicznicy. W latach 1970–1990 w niektórych rejonach Europy nastąpił spadek liczebności populacji lęgowej (np. w Rosji, Czechach i Irlandii), w innych liczebność wydaje się stabilna (w państwach skandynawskich), a w szeregu krajów, w tym i w Polsce, widoczny jest wyraźny wzrost liczebności.

Liczebność czernicy zimującej w północno-zachodniej Europie szacowana jest na około 1 200 000 os., a liczebność ptaków zimujących w krajach Europy Środkowej, w basenie Morza Śródziemnego i nad Morzem Czarnym – na ok. 700 000 os.

Stan liczebny lęgowej populacji krajowej jest trudny do oceny z powodu istnienia znacznej frakcji niełęgowej i późnego przelotu ptaków północnych, który pokrywa się z okresem rozrodczym w kraju. Prawdopodobnie wynosi on kilkanaście tysięcy par. Populacja czernicy znajdowała się w fazie wzrostu i kolonizacji nowych terenów od ostatniego ćwierćwiecza XIX w. Proces zasiedlania rozpoczął się na Mazurach i Pomorzu i stopniowo obejmował obszar całego kraju, a niektóre akweny, np. na Lubelszczyźnie, pod Przemyślem i Oświęcimiem, zostały skolonizowane dopiero w drugiej połowie XX w. W niektórych rejonach zaznacza się wyraźny trend wzrostowy, np. na Stawach Milickich nastąpił trzykrotny wzrost liczebności w ciągu 30 lat.

W okresie lęgowym najwięcej czernic występuje na Zalewie Szczecińskim (460 p.), w PN Ujście Warty (200–300 p.), na Stawach Milickich (900–1000 p.), na Stawach Przygodzickich (do 400 p.), na Stawach Przemkowskich (130–170 p.), w dolinie dolnej Skawy (do 370 p.), w dolinie dolnej Soły (do 166 p.), w dolinie górnej Wisły (do 340 p.), na stawach w Górkach w dolinie Nidy (400–600 p.).

W okresie wędrówek największe koncentracje czernicy występują na Zalewie Szczecińskim (do 40 000 ptaków), w dolinie dolnej Odry (do 30 000 ptaków) i na Zat. Gdańskiej (do 33 500 ptaków).

Głównymi zimowiskami czernicy w kraju są: Zat. Gdańska, gdzie koncentruje się do kilkudziesięciu tysięcy ptaków (na samej Zat. Puckiej w latach 1991–1996 gromadziło się do 31 600 os.) oraz Zalew Szczeciński wraz z jez. Dąbie, gdzie skupia się nawet do 70 000 ptaków. Mniejsze koncentracje znane są z ujścia Wisły (do 17 700 os. w latach 1991–1996), Jez. Żarnowieckiego (10 800 os. w styczniu 1986) i Zalewu Wiślanego (1230 os.). Znacznie mniej licznie czernica zimuje na wodach śródlądowych, głównie w zachodniej części kraju. Na Śląsku przebywa zimą do 2000 ptaków, skupionych

przede wszystkim na zb. Dzierżno Duże k. Gliwic i Zb. Rybnickim, a także na niektórych odcinkach Odry. W Wielkopolsce znanym zimowiskiem są ocieplane jeziora pod Koninem. Przy sprzyjających warunkach czernica zimuje licznie także w PN Ujście Warty. Oceniono, że w latach 1985–1990 na śródlądziu zimowało w łagodną zimą 28 000, w przeciętną – 43 000, a w surową – 11 000.

Zagrożenia

Zagrożenia dla gatunku stanowią:

- utrata siedlisk lęgowych w wyniku zmian reżimu hydrologicznego rzek, zmieniających częstość i długość zalewów w dolinach rzecznych;
- utrata siedlisk gniazdowych w wyniku osuszania śródpolnych zbiorników wodnych;
- utrata siedlisk gniazdowych w wyniku intensyfikacji gospodarki stawowej, połączonej z pogłębianiem stawów, niszczeniem roślinności wynurzanej i likwidacją wysp na stawach hodowlanych;
- utrata siedlisk gniazdowych w wyniku rekreacyjnego wykorzystania (biwakowanie na wyspach) wysp jeziornych;
- niszczenie kolonii mewy śmieszki na stawach rybnych, którym to koloniom często towarzyszą łęgi czernicy;
- łowiectwo – zbyt wczesne rozpoczynanie jesiennego okresu polowań na ptaki wodne, w czasie gdy na zbiornikach mogą jeszcze przebywać samice wodzące młode;
- łowiectwo – możliwość wystąpienia pomyłkowych odstrzałów z powodu podobieństwa do innych gatunków kaczek;
- łowiectwo – trujące działanie śrucin ołowianych tkwiących w ciałach ptaków postrzelonych przypadkiem lub śrucin połkniętych przez ptaki jako gastrolity;
- presja ze strony drapieżników, szczególnie niepokojący jest wzrost liczebności norki amerykańskiej. Choć wpływ tego czynnika nie został dotychczas w sposób wiarygodny określony, w najbliższym czasie może okazać się kluczowy dla funkcjonowania populacji omawianego gatunku, jak i wielu innych gatunków budujących gniazda na ziemi;
- dla ptaków zimujących na Bałtyku zagrożeniem jest zanieczyszczenie wody substancjami ropopochodnymi; pobrudzenie piór tymi substancjami (zaraza oliwna) stanowi dla ptaków śmiertelne niebezpieczeństwo.

Dla uniknięcia nieporozumień wynikających z możliwości odmiennego rozumienia zapisów powyższego tekstu przez osoby należące do różnych grup zawodowych, należy go interpretować w duchu zapisów zamieszczonych w części wstępnej Poradnika (str. 19).

Propozycje odnośnie do zarządzania

Należy:

- opracować i wdrożyć mechanizmy rekompensowania ekstensywnych metod gospodarowania na stawach rybnych (w tym tworzenia sztucznych, ziemnych wysp przy

przebudowie stawów, zachowania rozległych płątów szuwaru i pasów szuwaru wzdłuż grobli oraz ochrony kolonii śmieszki);

- zaprzestać osuszania śródpolnych zbiorników wodnych;
- wprowadzić strefy ciszy i ograniczonej turystyki wodnej na jeziorach w pobliżu łęgów kaczek;
- chronić wyspy jeziorne wraz z otaczającym je pasem szuwaru w formie użytków ekologicznych, z zakazem wstępu od marca do końca lipca;
- poważnie ograniczyć plany zabudowy hydrotechnicznej dolin rzecznych i plany przekształceń reżimu hydrologicznego rzek;
- w uzasadnionych przyrodniczo przypadkach wprowadzić korektę instrukcji gospodarowania wodą na zbiornikach już istniejących, tak by w dolinie rzeki poniżej piętrzenia utrzymane zostały okresowe zalewy wiosenne;
- użytkować doliny rzeczne zgodnie z dotychczasową ewidencją gruntów;
- dostosować okresy polowań do terminów rozrodu ptaków wodnych. Zróżnicować terminy rozpoczęcia polowań jesiennych na ptaki wodne w różnych regionach kraju;
- zaprzestać stosowania amunicji myśliwskiej ze śrutem ołowianym i zastąpić go śrutem wykonanym z nietoksycznego metalu;
- podjąć redukcję drapieżników, zwłaszcza norki amerykańskiej i jenota, a na zachodzie kraju szopa pracza;
- chronić obszary morskie przed zanieczyszczeniami ropopochodnymi.

Dla uniknięcia nieporozumień wynikających z możliwości odmiennego rozumienia zapisów powyższego tekstu przez osoby należące do różnych grup zawodowych, należy go interpretować w duchu zapisów zamieszczonych w części wstępnej Poradnika (str. 20).

Propozycje badań

Należy zbadać:

- rozmieszczenie stanowisk i liczebność populacji łęgowej;
- wybiórczość siedliskową;
- sukces łęgowy w zależności od siedliska;
- rozmieszczenie zimowisk i tras przelotu populacji łęgowej;
- skuteczność czynnej ochrony gatunku.

Monitoring

- ocena liczebności populacji łęgowej w kluczowych ostojach gatunku na terenie kraju co 3 lata. Metodyka do ustalenia;
- coroczny monitoring ptaków zimujących na polskich obszarach morskich. Metodyka do ustalenia;
- coroczny monitoring stopnia zanieczyszczenia ptaków produktami ropopochodnymi na polskich obszarach morskich. Metodyka do ustalenia.

Czernica jest gatunkiem trudnym do monitorowania liczebności z powodu licznej frakcji ptaków niełęgowych, występujących na wielu akwenach. Dlatego monitoringowi powinny podlegać miejsca szczególnie dogodne do gniazdowania, np. w koloniach śmieszek, gdzie łatwo wyszukać gniazda i precyzyjnie ocenić liczebność.

Bibliografia

- BARTOSZEWICZ M., WYPYCHOWSKI K., ENGEL J. 2000. Numbers of some birds species in the Słońsk Nature Reserve in years 1994–1997. *Biol. Bull. Poznań*, 37: 235–256.
- BAZA DANYCH OSO – NATURA 2000. Zakład Ornitologii PAN.
- BAZA DANYCH POLSKIEGO ATLASU ORNITOLOGICZNEGO. Zakład Ornitologii PAN.
- BAZA DANYCH WIADOMOŚCI POWROTNYCH. Centrala Obrączkowania Ptaków, Zakład Ornitologii PAN.
- BEDNORZ J., KUPCZYK M., KUŹNIAK S., WINIECKI A. 2000. Ptaki Wielkopolski. Monografia faunistyczna. Poznań, 640 s.
- BETLEJA J. – dane niepublikowane.
- BIRDLIFE INTERNATIONAL/EUROPEAN BIRD CENSUS COUNCIL. 2000. European bird populations: estimates and trends. BirdLife Conservation Series No. 10. Cambridge, 160 s.
- CRAMP S., SIMMONS K. E. L. (red.) 1983. Handbook of the Birds of Europe, the Middle East and North Africa. The Birds of the Western Palearctic. Vol. 1. Ostrich to Ducks. Oxford, 722 s.
- CZAPULAK A., ADAMSKI A., CIEŚLAK M., ZAWADZKI L. 1998. Ptaki wodne rezerwatu „Stawy Przemkowskie” w latach 90. *Ptaki Śląska*, 12: 81–112.
- CZERASZKIEWICZ R., KALISIŃSKI M., NIEDŹWIEDZKI S., STASZEWSKI A. 1992. Sprawozdanie z liczeń ptaków wodnych na Pomorzu Zachodnim w sezonie 1991/1992. *Lubuski Przegl. Przyr.*, 3: 79–86.
- DOMBROWSKI A., KOT H., ZYSKA P. 1993. Liczebność ptaków wodnych zimujących w Polsce w latach 1988–1990. *Not. Orn.*, 34: 5–21.
- DYRCZ A., GRABIŃSKI W., STAWARCZYK T., WITKOWSKI J. 1991. Ptaki Śląska. Monografia faunistyczna. Wrocław, 526 s.
- GROMADZKI M., DYRCZ A., GŁOWACIŃSKI Z., WIELOCH M. 1994. Ostoje ptaków w Polsce. Gdańsk, 403 s.
- del HOYO J., ELLIOTT A., SARGATAL J. (red.) 1992. Handbook of the Birds of the World. Vol. 1. Ostrich to Ducks. Barcelona, 696 s.
- JANISZEWSKI T., WŁODARCZAK R., BARGIEL R., GRZYBEK J., KALIŃSKI A., LESNER B., MIELCZAREK S. 1998. Awifauna zbiornika Jeziorsko w latach 1986–1996. *Not. Orn.*, 39: 121–150.
- JERMACZEK A., CZWAŁGA T., JERMACZEK D., KRZYŚKÓW T., RUDAWSKI W., STAŃKO R. 1995. Ptaki Ziemi Lubuskiej. Monografia faunistyczna. Świebodzin, 298 s.
- JONSSON L. 1998. Ptaki Europy i obszaru śródziemnomorskiego. Warszawa, 559 s.
- KALICIUK J., STASZEWSKI A. 1997. Ostoje ptaków w polskiej części Zalewu Szczecińskiego. Szczecin, 104 s.
- KUNYSZ P., HORDOWSKI J. 2000. Ptaki polskich Karpat Wschodnich i Podkarpacia. 2. *Gaviiformes-Charadriiformes*. Przemyśl, 111 s.

- KUŹNIAK S., LOREK G. 1993. Ptaki Zbiornika Wonieść i terenów sąsiednich. *Prace Zakł. Biol. i Ekol. Ptaków UAM*, 2: 1–45.
- MATYSIAK M. – dane niepublikowane.
- OSTAŃSKI M., SZLAMA D., CHRUL Z., PROFUS P. 2000. Awifauna Zbiornika Retencyjnego Dzierżno Duże na Górnym Śląsku. Cz. I. Rola zbiornika dla zimowania ptaków wodnych i wodno-błotnych. *Chrońmy Przyr. Ojcz.*, 56: 5–31.
- POLAK M., WILNIEWCZYC P. 2001. Ptaki lęgowe doliny Nidy. *Not. Orn.*, 42: 89–102.
- STAWARCZYK T. 1995. Strategia rozrodcza kaczek w warunkach wysokiego zagęszczenia na Stawach Milickich. *Acta Univ. Wratisl. 1790. Prace Zool.*, 31: 1–110.
- SZLAMA D., MAJEWSKI P. 1998. Ptaki rezerwatu „Łęczak” koło Raciborza. *Not. Orn.*, 39: 1–11.
- SZYRA D. 2001. Awifauna stawów rybnych Wielikąt koło Lubomi (województwo śląskie). *Ptaki Śląska*, 13: 67–85.
- TOMIAŁOJĆ L. 1990. Ptaki Polski; rozmieszczenie i liczebność. Warszawa, 462 s.
- TOMIAŁOJĆ L., STAWARCZYK T. 2003. Awifauna Polski. Rozmieszczenie, liczebność i zmiany. Wrocław, 870 s.
- WALASZ K., MIELCZAREK P. (red.) 1992. Atlas ptaków lęgowych Małopolski 1985–1991. Wrocław, 522 s.
- WETLANDS INTERNATIONAL. 2002. Waterbird Population Estimates – Third Edition. Wageningen, The Netherlands, 226 s.
- WITKOWSKI J., ORŁOWKA B., RANOSZEK E., STAWARCZYK T. 1995. Awifauna doliny Baryczy. *Not. Orn.*, 36: 5–74.

Tadeusz Stawarczyk